

Say István: A keleti balti finn nyelvek és népek

Kaposvár, 2021. 120 l.

ISBN 978-615-81646-2-7

Say István elkötelezetten foglalkozik a kis balti nyelvekkel. Munkájának eredménye egy hétkötetes sorozat, melynek minden tagja egy-egy nyelv rövid monográfiája, a hozzákapcsolódó kétnyelvű miniszótárakkal. A sorozatról – a hetedik kivételével – lásd korábbi ismertetésemet: FUD 27 [2020]: 326–333. Az alábbiakban fejezetenként ismertetem a nyolcadik, összefoglaló jellegű kiadványt.

0. Bevezetés (8–10). A szerző világosan leszögezi, hogy ebben az esetben nem egy újabb nyelvi monográfiát tarthat kezében az olvasó, hanem egy túlzott részletezéstől mentes összefoglaló munkát, amely az első hét kötet ismeretanyagát foglalja össze. Say István ezzel a munkájával befejezte a keleti balti finn nyelvcsoport teljes körű bemutatását. Amíg a finnugor nyelvészetben uralkodó hagyomány szerint a balti finn nyelvek északi és déli csoportra oszthatók fel, addig Say kiáll amellett, hogy célszerű lenne egy keleti csoportot is elkülöníteni. Ezt több érveléssel is alátámasztja. Például ezekben a nyelvekben sokkal erősebb orosz hatás mutatható ki, mint a finnben és az észtenben, valamint ezek a népek kivétel nélkül az Orosz Föderáció területén élnek, évszázadok alatt erős orosz kulturális hatás alá kerültek. A korábbi kötetekben ugyanakkor ő maga is a déli csoportba sorolja ezeket a nyelveket.

1. Keleti balti finn népek (21–42). A fejezetet a szerző a népcsoportok rövid bemutatásával kezdi. A keleti balti finnek közül legnehezebben a karjalaiak identitását lehet behatárolni. Míg egyesek csupán a finn egy dialektusának tekintik, addig a helyzetet az is nehezíti, hogy nem beszélhetünk egy-egy karjalai nyelvről. Manapság négy karjalai irodalmi nyelv létezik, s ezek további nyelvjárásokra tagolódnak.

A voltaképpeni (viena-)karjalai nevét Arhangelszk városáról kapta, amely karjalaiul és finnül Viena. Beszélői ezt az elnevezését használják, nem az orosz 'észak-karjalai' nevet, ugyanis a viena-karjalainak van északi és déli dialektusa is. A finnugor nyelvészek a viena-karjalai egy dialektusának kezelik a tverit, de az UNESCO Vörös Könyve önállóan tekinti. Nevüket Tver városáról kapták, noha ettől északabbra lakik a négy évszázada idevándorolt, akkoriban jelentős, de ma már csak nyolcezeres népcsoport. A livvi (olonyeci) karjalai önállósága vitatott. A lüddel olyan szubetnoszt alkot, amelyek nyelvváltozatai közel állnak az önálló nyelvi léthez. A livvik nyelvterülete a Ladoga-tó északkeleti része. Központjának az Olonyeci Nemzeti Járás tekinthető.

A lúd egyfajta átmenet a karjalai és a vepsze között. A közel ötezer főt számoló lúdok egy tömbben élnek, központjuk Mihajlovszkoje.

A vepszék az Onyega, Ladoga és a Fehér-tó közötti területen laknak. Lélekszámuk hatezer körül mozog. A vepszéknek három csoportját különböztetjük meg: északi, középső és déli.

A vótok önelnevezése: *vad'd'a*, *vad'd'alain*. Ez a legelfogadottabb elmélet szerint az 'ék' jelentésű szóból származik. A magyarba az orosz névalak került be. Egy újabb elképzelés szerint nevük balti eredetű. Nyelvük a kihálás szélén áll. Jelenleg a Leningrádi terület Kingiszeppei járásában, diaszpórában élnek.

Már több évszázada kihalt nyelvként tartják számon a merja nyelvet. Az újabb nézetek szerint közelebb állt a balti finnhez, mint a korábban közelebbi rokonnak vélt cseremiszhhez. Eloroszosodásuk a 13–16. század közé tehető.

A keleti balti finn népek története igen szerteágazó, Karjalától Ingermanlandon keresztül a Volga mentéig. Ezen népcsoportok történelmének közös pontja, hogy az elmúlt évezred során soha nem adatott meg nekik az önálló nemzeti és állami lét kialakulása. És sajnos, ilyen a jövőben sem várható, habár az elmúlt évtizedek során némi remény csillant fel, ugyanis a lehetőségeikhez mérten (sajtó, internet, himnusz, zászló) feltörekvően van a nyelvi revitalizáció és a kultúra, a hagyományvilág ápolása is.

2. *A keleti balti finn nyelvek (43–82)*. A szerző ebben a fejezetben dióhéjban összefoglalja a keleti balti finn nyelvek legfőbb hangtani és morfológiai jellegzetességeit. Az ismertetést a nyelvrokonság kérdésének felgöngyölítésével kezdi: ezen nyelvek rokonságát alátámasztja az alapszókinccs nagyszámú egyezése. Ezután 30 pontban vázolja fel a közös jellemzőket.

Ezt követi a nyelvjárások kérdése. Annak ellenére, hogy ezen nyelvek beszélői – az izsor és a vót kivételével – viszonylag nagy területen élnek, számottevő a dialektusok megléte. Ezt tovább bonyolíthatja a nyelvjárásszigetekre való tagolódás, főként Karjalában. Azonban egy-egy nyelvjárásnak sokszor alig van már beszélője.

A viena-karjalai nyelvnek két fő dialektusa van, amely kb. másfél tucat nyelvjárásszigetre oszlik. A tveri nyelvváltozaton belül nincsenek jelentős különbségek. A lúd- és livvi-karjalai három-három dialektussal büszkélkedhet, ezeket a lakóhelyek szerint különböztetik meg. Az izsor és a vót dialektusainak már csak nyelvtörténeti jelentősége van. Előbbinek négy-öt, utóbbinak két dialektusa volt. Say szól ezeknek a nyelveknek a jövőjéről is. Több szempontot figyelembe véve a livvinek van legtöbb, míg a vótnak a legkevesebb esélye a fennmaradásra.

A következő alfejezetben a hangtani jelenségeket veti össze. A keleti balti finn nyelvek magánhangzókészlete nyolc vokálisból (*a, ä, o, ö, e, u, ü/y, i*) épül fel. Emellett a vótban és a tveriben orosz hatásra alkalmanként bővülés is megfigyelhető. A magánhangzóknak a hosszú variánsai is ismertek, ezeknek egyes nyelvekben (pl. a vótban) megkülönböztető szerepe van. Valamennyi nyelvben használatosak a diftongusok, van, ahol számuk meghaladja a harmincat. Kizárólag alaktani fejlemények következtében, de előfordulnak triftongusok is. Orosz hatásra a tveri nyelvben ún. félhangokról is beszélhetünk.

A keleti balti finn nyelvek mindegyike ugyanazt a tizenkilenc konszónánst (*m, n, p, t, k, b, d, g, f, s, š, h, v, z, ž, j, l, r, č/tš*) használja. Ismerik ezek hosszú variánsát is, ezeket írásban a betű megkettőzésével jelölik. A zöngés zárhangok (*b, d, g*), a zöngés szibilánsok (*z, ž*), valamint a *c* és *f* hangok az oroszból kerültek be. Az *n* hangnak van palatoveláris nazális allofónja (*ŋ*). Ezekben a nyelvekben különböző mértékben él a magánhangzó-harmónia, de a vepszében és a lüdben csak ezek maradványai figyelhetők meg. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a szerző táblázatba szedte az illeszkedés rendszerszerűségét. A finnben a fokváltakozás csak a *p, t, k* hangokat érinti, a keleti balti finn nyelvek körében ez sokkal kiterjedtebb jelenség. A szerző ezt részletekbe menően összegzi. Ezután szól a szóhangsúlyról, a kiejtésről és a helyesírásról.

Alaktani áttekintés. A keleti balti finn nyelvekben egységesen négy szintaktikai eset található, Say kiáll az accusativus önállósága mellett. Ezek mellett hat helyhatározói viszonyt kifejező esetet tartanak számon. A vienai- és tveri-karjalaiban az adessivus és az allativus egybeesik. A livviben, lüdben a rendszer kiegészül az approximativusszal. Az egyéb határozós viszonyok száma nyelvenként nagyon változó, de mindegyikben megtalálható a translativus és az essivus. Say az esetragokat táblázatos formában tekinti át.

A (keleti) balti finn nyelvek a magyartól eltérően, több főnévnek csak singularisi alakját ismerik, sőt számos főnév kizárólag többes számban használatos, pl. izsor *hautajaizet*, vö. finn *hautajaiset* 'temetés', vepsze *sormikod*, vö. észt *sõrmikud* 'kesztyű'. Emellett elfordul, hogy bizonyos keleti balti finn főneveknek a singularis és a pluralis alakjai között kisebb-nagyobb jelentésbeli különbség van. Erre a szerző példának az óra szót adja meg: vepsze *čas* 'óra (időegység)' és *časud* 'óra (időmérő)'.

A livvi, a viana- és a tveri-karjalai még őrzi a birtokos személyjelek toldalékos formáit (*-ni, -s, -š, -h*). Ezek a nyelvek ugyancsak toldalékolással oldják meg a melléknevek fokozását is. Felsőfokban az izsor, a vót, a vepsze és a lüd az észthez hasonlóan, előtagzó + középfok szerkezetet használ. Say az

’ifjú, fiatal’ jelentésű szón keresztül mutatja be a hét nyelven a comparativusi és a superlativusi alakokat.

Ezek után a szerző a számnevekkel foglalkozik. Összegezi a tőszámneveket és a sorszámneveket 1-től tízig, majd felvázolja a tőszámnevek szerkezetét 11 és 19 között, a tizesekét, a százásokét és az ezresekét is. Ortográfiai különbség, hogy amíg a finnben mindent egybeírnak, addig ezen nyelvekben orosz hatásra, az ezresek kettőtől felfelé különírnak.

A számneveket a névmások követik. A balti finn nyelvekben a személyes névmás mindkét szám három-három személyében létezik, s vannak ragozott alakjaik is. Magázásra a keleti balti finnek, az oroszhoz és a többi finnugor nyelvhez hasonlóan a pluralis 2. személyű alakját használják. Birtokos névmásuk nincs, helyette a személyes névmás genitívusát használják. A kölcsönös névmások orosz mintára a ’más’ jelentésű szavak megkettőzései. A mutató névmás a magyarhoz képest eggyel több esetben használatos. A kérdő-, tagadó- és vonatkozó névmások azonos alakúak, csupán a szövegtörzsekből lehet rájuk következtetni. A helyhatározók körében – más finnugor nyelvekhez hasonlóan – ismert az irányhármasság.

A keleti balti finn nyelvekben három igemóddal (kijelentő, feltételes, felszólító) találkozhatunk, emellett a viena-karjalaiban megvan a lehetőségi mód is (vö. finn potentialis). A vepszében van jövő idő, a többiben csak jelen és múlt (ebből három) használatos. Say bemutatja az igemódok és igeidők jeleit, valamint az igei személyragok rendszerét, közreadja a létige ragozását is. Ezt követi az összetett igealakok felvázolása, ahol a szerző a befejezett múlt idő ragozását közli, minden nyelv esetében egy-egy példával. Ezek a nyelvek a közeli rokon nyelvekkel azonos módon külön segédigékkel oldják meg a tagadást és a tiltást.

Az igéknek ismeretesek a főnévi és melléknévi igenevei. A keleti balti finn nyelvekben két – esetenként három – infinitívus fordul elő. A participiumokból van folyamatos és befejezett, és ezeknek létezik aktív és szenvedő változata is.

Az igéket a szókincsbővítés követi. A szóképzésről egy nagyon rövid ízelítőt tár elénk mind a négy szóképzési módból. Ezekben a nyelvekben a szóösszetételek forrásanyaga jóval szegényebb. Ennek az az oka, hogy a keleti balti finn nyelvek esetében alig zajlott le számottevő nyelvújítás, amelynek során a modern élet fogalmainak kifejezéseit elsősorban szóösszetételek segítségével alkották volna meg. Természetesen – orosz közvetítéssel – ezen nyelvek mindegyikében megtalálhatóak a nemzetközi vándorszavak. A szókincsbővítés sajátos formája ezekben a nyelvekben az ún. sajátos jelentéssel állandósult szókapcsolatok, pl. izsor *karvat noistii pörhille* ’égnek állt a haja’.

A keleti balti finn nyelvek rövid összefoglalóját a szerző a mondattannal zárja. Ezen nyelvek szórendje többé-kevésbé hasonlóan kötetlen, mint a magyaré. Csak kétféle állítmány ismeretes: egyszerű igei és összetett igei-névszói. A balti finn nyelvekben sem idegen az alanytalan mondattípus. Ezek mellett Say szól még az egyeztetésről és a habeo-szerkezetről is.

3. *Összehasonlító szövegmintá (83–88)* gyanánt a Miatyánk fordításokat olvashatjuk, soronként, mind a hét nyelven, ezzel is bizonyítva ezen nyelvek közelségét.

4. *Összehasonlító szójegyzék (89–104)*. Ez a szójegyzék 540 magyar címszót tartalmaz. Ezek közül kimaradtak a nyelvtani fejezetben könnyen elérhető számnevek és névmások. A szerző legfőbb szempontja az összeállítás során az volt, hogy az adott szó mind a hét nyelvben meglegyen. A jelentéstani egyezés ugyancsak mérvadó szempont volt. A szójegyzék ebben a formában lehetőséget nyújt a leíró nyelvi összevetésre is.

Összességében, a kötettel sikerült a szerző célkitűzése. A jól áttekinthető táblázatok nagyban megkönnyítik az eligazodást a nyelvtan rejtelmeiben. Jó segítséget nyújtanak a kötet végén (105–120) található térképek, ábrák is. A mű jó kiindulási alapnak számíthat azoknak, akik ezen nyelvek valamelyikével kívánnak foglalkozni. Ehhez mindenképpen ajánlom a szerzőnek az egyes nyelvekről szóló, tankönyvként is jól használható köteteit. Őszintén remélem, hogy a szerző lelkesedése nem hagy alább, s folytatja tevékenységét, és remélem, sokan lesznek, akik tüzetesebben foglalkozni szeretnének ezekkel a nyelvekkel.

KORMOS ERIK

DOI: 10.52401/fud/2021/42